

УДК 159.922.4

Г. Б. Гандзілевська, Я. Л. Шермер

РОЛЬ СІМЕЙНИХ МІФІВ У ФОРМУВАННІ ПАТРІОТИЧНО ЗОРІЄНТОВАНОГО ЖИТТЄВОГО СЦЕНАРІЮ

У статті досліджено проблему формування патріотично зорієнтованого життєвого сценарію особистості. У зв'язку з цим здійснено змістовну характеристику «патріотично зорієнтованого життєвого сценарію», послугуючись психологічним аналізом життя виокремлених персоналів письменників-емігрантів; виділено умови та чинники формування патріотично зорієнтованого життєвого сценарію, зокрема наголошено на ролі сімейних міфів у цьому процесі; за допомогою контент-аналізу метафоричних наративів осіб юнацького віку виокремлено ціннісні орієнтири їхніх життєвих сценаріїв крізь призму трансгенераційного підходу.

Ключові слова: життєвий сценарій, життєва позиція, патріотизм, ціннісні орієнтири, сімейні міфи.

В статье исследуется проблема формирования патриотически ориентированного жизненного сценария личности. В связи с этим осуществлено содержательную характеристику «патриотически ориентированного жизненного сценария», пользуясь психологическим анализом жизни выделенных персоналии писателей-эмигрантов; выделены условия и факторы формирования патриотически ориентированного жизненного сценария, в частности отмечено роль семейных мифов в этом процессе; с помощью контент-анализа метафорических нарративов лиц юношеского возраста выделены ценностные ориентиры их жизненных сценариев.

Ключевые слова: жизненный сценарий, жизненная позиция, патриотизм, ценностные ориентиры, семейные мифы.

In the article the problem of forming patriotically oriented individual life script is considered. Thus the content characteristic of «patriotically oriented life script» was realized with the execution of psychological analysis of the lives of immigrant writers. Moreover, the

conditions and factors of patriotically oriented life scenario were specified; the particular emphasize was made on the role of family myths in this process. The use of content-analysis of metaphorical narratives of young people enabled the author to specify value orientations of their life scenarios in the light of transgenerational approach.

Key words: *life scenario, lifestyle, patriotism, values, family myths.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питань, пов'язаних із розвитком та збереженням патріотизму як цінності, яка реалізується в самовідданій любові до рідної землі, її народу, Батьківщині (М. Боришевський [3]) підсилюються у зв'язку із важкими життєвими випробуваннями, з якими зіткнулись сучасні українці. Практична психологія все частіше апелює до такого поняття як «резерви особистості», що передбачає усвідомлення власних цінностей. Патріотизм, основними критеріями якого є любов і відповідальність, сприяє не лише емоційно-психологічному благополуччю, а і зумовлює активну життєву позицію та відповідний стиль життя. Життєвий стиль сучасні науковці пов'язують із таким феноменом як «життєвий сценарій» (несвідомий план, відповідно до якого особистість структурує та конструює своє життя (Е. Берн [2])). Його розгортання обумовлюють цінності, що засвоюються із інтроєкцією родинного стилю життя (Б. Цимбалістий [18]). А тому вивчення ролі сімейних міфів (феномен групового несвідомого (П. Горностай [7])) у формуванні життєвого сценарію доповнить наявне розуміння умов та чинників цього процесу.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Для розв'язання виділеної проблеми велике значення мали праці представників зарубіжної школи психології про несвідомий характер формування і реалізації людиною свого життєвого сценарію (А. Адлер [1], З. Фройд [17]; Е. Берн [2], К. Штайнер [20] та ін.), праці сучасної дослідниці І. Мізінової [13], яка дослідила взаємозв'язок рівень усвідомлення життєвого сценарію з різними чинниками (віком, активністю, особистісною зрілістю, креативністю), дослідження життєвого сценарію в контексті його усвідомлення (П. Горностай [7], І. Костіна [12] та ін.); наукові доробки, пов'язані з проблемою розвитку патріотизму (М. Боришевський [3], О. Колодій [11], О. Рак [16] та ін.) та праці, присвячені вивченню феномену «сімейні міфи» (П. Горностай [7], А. Шутценбергер [21] та ін.). Проте аналіз наукової літератури свідчить про обмежену кількість до-

сліджень змістовного боку життєвого сценарію, що транслює модель поведінки та світосприйняття патріотично зорієнтованої особистості, що і стало **метою** нашої праці. **Завдання дослідження:** здійснити змістовну характеристику поняття «патріотично зорієнтований життєвий сценарій» особистості; охарактеризувати роль сімейних міфів у процесі формування цього феномену.

Виклад основного матеріалу та результати дослідження. Відповідно до праць сучасної дослідниці І. Мізінової [13] життєвий сценарій є складним структурним когнітивним утворенням особистості, основна функція якого – планування – пов’язана з його похідними та реалізовується через його структурні компоненти: конструювання (життєвий план, життєва ціль, життєвий смисл, життєвий девіз) і структурування (життєва стратегія, життєвий стиль). Життєвий стиль як певна установка, «рух» до життєвої цілі (А. Адлер [1]) демонструє певну позицію особистості, зокрема моральну. Так, З. Карпенко, аналізуючи класифікацію моральних позицій Б. Братусь та класифікацію стилів життя З. Петрасинського, підтверджує принцип інтегральної суб’єктності як такий, що пояснює аксіогенез (розгортання духовних здатностей людини): відносного суб’єкта характеризує *гедоністичний стиль*, моносуб’єкта – *споживацький*, полісуб’єкта – *продуктивний*, метасуб’єкта – *творчий і вдосконалюваний*, абсолютного – *героїчний стиль* [9]. Розглянемо розгортання життєвого сценарію особистості крізь призму формування її патріотично зорієнтованої життєвої позиції.

За Е. Берном [2], життєва позиція (сукупність переконань про себе та інших) формується в ранньому дитинстві (від трьох до семи років) з метою виправдати ранні сценарні рішення. Однак ми поділяємо позицію К. Штайнера [20], який стверджує, що спочатку дитина приймає життєву позицію (у перші місяці годування), а потім – сценарні рішення. Відзначимо, що під життєвою позицією на цьому етапі її вибудовування розуміється психологічна позиція, а переконання як реакція на сильне дитяче враження. Психологічна (екзистенційна) життєва позиція відповідно до транзактних аналітиків залежить від стосунків дитини з батьками. Так, мама транслює дитині поведінкову та емоційну модель любові, що надалі впливає на вміння любити себе, своє життя і навколишній світ. Своє чергою, любов як смисложиттєва цінність обумовлює формування патріотичних орієнтирів сценарію. Водночас патріотизм,

за дослідженнями О. Колодій [11], зароджується і формується як відчуття, пов'язане із світобаченням рідного краю. У дитини з перших днів життя працюють усі органи чуття (на певному рівні функціонування), а тому ймовірно, що саме цей віковий період є сенситивним для формування патріотично зорієнованого життєвого сценарію. У процесі його розгортання він підкріплюється батьківськими приписами, сприятливим оточенням, так і власними спостереженнями дитини. Особливого значення набуває другий та третій рік життя, коли зароджується бажання відстояти (захистити) власні кордони (сепарація дитини від матері), адже патріотизм, за дослідженнями О. Рак, виникає на рівні почуттів зберегти свою землю, будинок, сім'ю, віру, мову та культуру [16]. Вміння відстоювати власні кордони надалі стимулює задоволення дієвої потреби захистити кордони сім'ї та батьківщини. На думку Е. Берна [2], до кінця підліткового віку приймається остаточне рішення щодо подальшого розгортання життєвого сценарію. Так, кожна вікова криза надає можливість виходу із звичного сценарію або його підкріплення. Різні вікові періоди та стадії розвитку особистості визначаються актуалізацією певних життєвих ролей як новоутворень цих етапів (П. Горностай [7]). А тому ролевий діапазон патріотично зорієнованого сценарію міститиме життєві ролі, характерні особистості з активною громадською позицією.

Так, у своїх попередніх дослідженнях [4; 5; 6; 22] на прикладі сценарного аналізу життєвого шляху Д. Нитченко, Л. Богуславець, У. Самчук, О. Лятуринської було охарактеризовано патріотично зорієновану життєву позицію, як ресурс розгортання їхніх життєвих сценаріїв. Відзначимо, що контент-, інтент-, наративний аналіз творчого доробку письменників-емігрантів дав підстави стверджувати, що сценарне дитяче рішення щодо самопрезентації в художній творчості та визначеність у майбутньому професійному сценарію, прийняте в дитинстві майбутніми письменниками, «корелює» з відповідальністю за любов до того, що асоціюються з рідним і близьким, тобто патріотизмом. Своєю чергою, активна громадська позиція письменників у перспективі сприяла протистоянню асиміляційним процесам та допомогла письменникам зберегти їхню національну ідентичність. Так, виділяючи умови збереження національної ідентичності (основного показника патріотизму) в результаті герменевтичного та контент-аналізів епістолярної спадщини Д. Нитченка (безпосередніми даними для аналізу ста-

ли 83 листи, адресовані Д. Нитченком І. Качуровському, Б. та Я. Тимошенкам, Н. Яресько та В. Пашненку) [19], було простежено, що в умовах впливу асиміляційних процесів письменнику допомогла зберегти національну ідентичність його активна громадська та літературна діяльність, різноманітні об'єднання, де він був засновником, учасником та зв'язок з українцями через листування (ваговий показник найбільш виражених категорій: «Суб'єктивна актуальність національної ідентичності» – $G=7,5$; «Категоризація себе як члена національної групи» – $G=7,42$; «Соціальні почуття національної гордості і т. п.» – $G=7,25$; «Участь громадян у громадському і суспільно-політичному житті країни» – $5,9$; «Знання про національну територію» – $G=5,4$; «Знання про національну групу» – $G=5,42$). Таким чином, функцією патріотично зорієнтованого життєвого сценарію особистості і є конструювання активної громадської позиції.

Кожен сценарій, відповідно до досліджень В. Климчук, Я. Мойсієнко, хоч і сформований у дитинстві, під впливом батьків, зовнішніх обставин та власних рішень, спрямований завжди в майбутнє, а тому розуміння цілі сценарію сприяє розумінню його суті [10]. Опираючись на попередні дослідження [4; 5; 6; 22], виділяємо стратегічною метою патріотично зорієнтованого життєвого сценарію особистості – реалізацію її духовних потреб, тобто само-реалізацію на благо Батьківщини. Базовим компонентом життєвого сценарію є життєвий девіз (Л. Губарева [8]) – так званий заклик до дії. У віршованому заповіті Д. Нитченка [22] визначаємо базові дієслова, які виражені в заклику такими одиницями: любіть, бережіть, славте, які інтерпретуємо як спонукання до безпосередньої дії стати на захист Батьківщини в потрібний для неї час, що містить презентацію та прославлення своєї країни за її межами, не допускаючи ганьби в її адресу. Саме ці завдання і відображають модель патріотично зорієнтованої особистості (поведінкова сфера).

Слід відзначити, що із покоління в покоління можуть транслюватися страхи, заборони, цінності, стереотипи, родові сценарії, сімейні міфи і таємниці [7; 21]. Так, спостерігаємо передачу патріотичних цінностей активним діячем Української Діаспори в Австралії Д. Нитченком своїм нащадкам. Зауважуємо обумовленість життєвого шляху цими цінностями його дочок – письменниці Лесі й науковця Галини – та онука – Юрія Ткача, який є засновником видавництва «Байда», перекладачем і видавцем українських книг.

Слугуючись визначенням сімейних міфів, як сукупності інтегрованих переконань, які поділяються всіма членами сім'ї [15], можемо припустити, що і переконання та вірування, що формують життєву позицію, можуть транслюватись із покоління в покоління, формуючи тим самим ресурс сценарія нащадка.

Сімейні міфи є феноменами групового (сімейного, або родового) несвідомого та пов'язані з важливими рольовими фігурами [7]. Відповідь на запитання «Хто ми?» єднає всіх членів роду, підтримуючи не лише сімейне благополуччя, а і «стійкий стан» особистості [15], тобто спрямовує життєвий сценарій. Так, у своїх попередніх дослідженнях [4], аналізуючи матеріали до генеалогії видатного українського поета-емігранта ХХ століття, вихідця з давнього священницького роду на Волині О. Стефановича відзначаємо, що його прапрадід, як і прадід були священниками. Рідний і двоюрідний діди були відомими церковно- громадськими діячами, як і дід поета по матері, який був сином диякона та закінчив духовну семінарію. Крім того, відомо, що батько Олексі – священник Коронат Стефанович займався поетичною творчістю. За відгукami про творчість О. Стефановича відзначаємо, що він не був «вогнедишним» поетом. Характерна стефановичівська печать духовної моці і душевної м'якості відчувається навіть у віршах патріотичного звучання (грецьке «стефанос» означає «вінок»). Ймовірно, що сімейний міф базувався на духовно-моральних цінностях роду, і саме він підтримував поета у складних життєвих обставинах, що є завданням життєвого сценарію.

Сімейні міфи є певним колективним віруванням, що базується на певній долі істини та помилкових, навіть фантастичних уявленнях [7]. Сімейні міфи практична психологія зазвичай вивчає у випадках сімейної дисфункції, корекції сімейних порушень, адже міф, будучи складовою сімейного сценарію та маючи зв'язок із культуральними міфами, містить уявлення про те, якою має бути сім'я. Так, ідеалізація певних героїв сім'ї, відзначає П. Горностай [7], створює міф «Ми – діти героїв», перебільшення культу сім'ї – міф «Ми – дружня сім'я». Таким чином, усі члени сім'ї мають виконувати відповідні ролі та ігри, що обмежує індивідуальну свободу та самореалізацію. Водночас відповідно до трансгенераційного підходу із покоління в покоління можуть транслюватись і наслідки колективних травм, не розв'язаних конфліктів, не про-

житих почуттів і т. д., формуючи тим самим сценарні заборони. Своєю чергою, заборони відчувати, любити блокує розгортання патріотично зорієнтованого життєвого сценарію.

На деструктивний вплив сімейних міфів наголошено і в аналізі найбільш поширених серед них, які описала «міланська група» італійських системних психотерапевтів (М. Сельвіні Палаццолі, Д. Прагга, Д. Чеккін і Л. Босколо). Так, психологи виділяють міф «Ми – герої», що впливає на розгортання життєвого сценарію, який можна охарактеризувати, як сценарій «без радості та любові», адже міф висуває суворі вимоги до світосприйняття й почуттів людей, його герої існують за високими жанрами трагедії або епосу. З часом міф про «героїв» перетворюється у міф про «рятівників» [15]. Очевидно, що відповідно до класичного трикутника Карпмана створюється ймовірність творення нових міфів, героями якого є «жертви» або «агресори». Таким чином, звичні моделі поведінки роду трансформуються в нові деструктивні орієнтири сценарію нащадка.

Отже, сімейний міф, з одного боку, є ресурсом життєвого сценарію, а з другого – формує сценарні заборони, які обмежують активність особистості. Характер його впливу залежить від ставлення особистості до почутого. Підтвердження цього знаходимо в результатах психологічного аналізу наративів осіб юнацького віку. Відповідно до концепції наративної психології різні аспекти розгортання життєвого сценарію особистості знаходять своє відображення в наративах. Так, сімейні міфи поряд із правилами, сценаріями, історіями, легендами виділяють змістовними складовими сімейних наративів (уявлень про власну сімейну ідентичність), побудованої із загальної концепції наратора [14]. Для виявлення основних ціннісних орієнтирів життєвих сценаріїв, що транслюються з покоління в покоління, нами було проаналізовано 69 особистісних та метафоричних наративів осіб юнацького віку. Увага була сконцентрована на цінностях роду, які транслюються нащадкам, обумовлюючи тим самим життєву позицію та відповідно стиль життя особистості. Таким чином, за допомогою контент-аналізу нами було виявлено, що пріоритетними сімейними цінностями в наративах є відповідальність за кожного члена сім'ї («сім'я», «рід», «відповідальність»; ваговий показник $G=7,29$), подружня вірність («любов батьків», «вірні жінки» ($G=7$)), здоровий спосіб життя («роботящі», «заняття спортом», «жага до життя» ($G=6,25$)), багатодітність

(«трое дітей», «багато дітей», «купу онуків» ($G=6,19$)) та пошана до предків («мої корені», «могутня підтримка поколінь» ($G=5,9$)). Очевидно, що відповідальність, любов, повага – це ті сімейні цінності, які є хорошим «грунтом» для формування та розгортання патріотично зорієнтованого життєвого сценарію.

На завершення аналізу пропонуємо уривок наративу, який підтверджує вагомую роль роду у процесі формування ціннісних орієнтирів життєвого сценарію особистості: «За мною стоїть велика опора від якої я перейняла все, що зараз знаю і умію. Я – це мій рід. І в мене велике майбутнє. Якщо мені раптом доведеться зустрітися з питанням «хто я чи хто мій рід?» я зможу з упевненістю сказати» «МИ – ціла історія, про яку можна розповісти безупинно, ми сила і мудрість, яка накопилася протягом століть і передається з покоління в покоління. Я – це мій рід».

Висновки. Отже, патріотично зорієнтований життєвий сценарій розуміємо як структурне когнітивне утворення, основною функцією якого є конструювання активної громадської позиції. Психологічний аналіз життєвого шляху виокремлених персоналіїв письменників-емігрантів та психологічний аналіз їхнього творчого доробку дав підстави стверджувати, що духовно-моральні цінності, які транслиувались із покоління в покоління, обумовили розгортання їхнього патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. Спостерігаємо, що стратегічна мета сценаріїв письменників, зорієнтована на реалізацію їхніх духовних потреб, тобто самореалізацію на благо Батьківщини. Змістову характеристику сценаріїв письменників відображає активна громадська позиція, яку виділяємо ресурсом патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. Відзначаємо, що патріотично зорієнтована життєва позиція, яскраво виражені відповідні цій позиції життєві ролі сприяли протистоянню асиміляційним процесам та допомогла письменникам зберегти їхню національну ідентичність.

Серед чинників формування патріотично зорієнтованого життєвого сценарію особливу увагу заслуговують сімейні міфи, як сукупність інтегрованих переконань, які поділяються всіма членами роду. Досліджено, що сімейний міф, з одного боку, є ресурсом життєвого сценарію, а з другого – формує сценарні заборони, які обмежують активність особистості. Контент-аналіз наративів осіб юнацького віку дав можливість виділити пріоритетні сімейні цінності. Усвідомлення, осмислення та збереження цих цінностей

сприяє формуванню та розгортанню патріотично зорієнтованого життєвого сценарію. А тому **перспективу подальших розвідок** вбачаємо в розробці практичних рекомендацій особам юнацького віку щодо оптимізації ресурсу розгортання життєвого сценарію.

Література:

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – Питер, 2003. – 256 с.

2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн. – Екатеринбург : Литур, 2001. – 576 с.

3. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість особистості : сутність та шляхи становлення / М. Й. Боришевський // Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи. – К., 1999. – С. 189–219.

4. Гандзілевська Г. Б. Використання геносоціограми для дослідження родинних життєвих ролей особистості / Г. Б. Гандзілевська // Наукові записки. Серія «Психологія». – Острог, 2015. – Вип. 1. – С. 69–79.

5. Гандзілевська Г. Б. Ресурс життєвих сценаріїв українських письменників-емігрантів / Г. Б. Гандзілевська // Українська діаспора: проблеми дослідження: тези доповідей Міжнародної наукової конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острог ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Острозька академія», Українське історичне товариство. – Острог, 2016. – С. 262–264.

6. Гандзілевська Г. Б. Патріотизм як ресурс розгортання життєвого сценарію особистості / Г. Б. Гандзілевська // Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції «Особистість. Стосунки. Розвиток. Міждисциплінарний аспект» присвячена Дню захисту дітей, 3–5 червня 2016 р. – Львів, 2016. – С. 49–53.

7. Горностай П. Личность и роль : Ролевой подход в социальной психологии личности : [монография] / П. Горностай. – К. : Интерпресс ЛТД, 2007. – 311 с.

8. Губарева Л. А. Зависимость ведущего сценария от отношения к смерти / Л. А. Губарева // Проблемы здоровья личности в теоретической и прикладной психологии : материалы междунар. науч.-практ. конф. / Под ред. Н. А. Кравцовой. – Владивосток, 2011. – С. 104–111.

9. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості : [монографія] / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2009. – 512 с.

10. Климчук В. Життєвий шлях творчої особистості : принципи біографічного дослідження / В. Климчук, Я. Мойсієнко // Соціальна психологія. – 2007. – № 6. – С. 32–44.

11. Колодій О. С. Понятійна структура категорії «патріотизм» / О. С. Колодій // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2009. – № 49. – С. 71–75.
12. Костіна Т. О. Наративна складова життєвого сценарію особистості / Т. О. Костіна // Міжнародний науковий форум : соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013. – Вип. 13. – С. 163–169.
13. Мизинова И. Жизненный сценарий личности: основные подходы к рассмотрению [Электронный ресурс] / И. Мизинова // Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/zhiznennyu-stsenariy-lichnosti-osnovnyue-podhody-k-rassmotreniyu>.
14. Мороз Р. Сімейні наративи як засіб організації сімейної системи та усвідомлення сімейного досвіду / Р. Мороз // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 129–135.
15. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Л. В. Помиткіна, В. В. Злагодух, Н. С. Хімченко, Н. І. Погорільська]. – К., 2010. – 270 с.
16. Рак О. Ю. Патріотизм і націоналізм – дві невід'ємні складові політики (інтроформаційний підхід) / О. Ю. Рак // Політологічні записки : Збірник наукових праць. – Луганськ, 2013. – Вип. 1(7). – С. 126–134.
17. Фрейд З. Психологические этюды / З. Фрейд. – Минск, 1991. – 606 с.
18. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К., 1992. – С. 66–96.
19. Шермер Я. Л. Психологічне осмислення епістолярної спадщини Дмитра Нитченка у контексті національної ідентичності письменника / Я. Л. Шермер // Студентські наукові записки. Серія «Соціально-політичні науки». – Острог, 2015. – Випуск 8. – С.184–188.
20. Штайнер К. Сценарии жизни людей. Школа Эрика Берна / К. Штайнер. – СПб. : Питер, 2003. – 416 с.
21. Шутценбергер А. Синдром предков. Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциогаммы / А. Шутценбергер. – М., 2001. – 240 с.
22. Ganzilevska G. V. Psychological and Hermeneutic Analyses of Versed «Testament» of Dmytro Nytchenko / G. V. Ganzilevska // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – III(27), Issue:51, 2015. – P. 66–70 www.seanewdim.com.